

szakmailag, mégis így nyilatkozott: „De akár-mennyit látok itt, ez mind megerősíti bennem azt, hogy a mi feladatunk a hungarológia terén mások. A mi könyvtártudományunk nem lehet annyira önző és autonóm mint a nemzetközi, nekünk elsősorban a nemzeti – főleg történeti – tudományok követelményeit kell szem előtt tartanunk.” E ma is megszívlelendő és a *Magyar Könyvszemle* programjához is oly közel-álló megjegyzésén kívül érdekes az a véleménye is, hogy – az akkori – Széchényi Könyvtárban „családiasabb a szellem” a tisztviselők között mint a bécsi nemzeti könyvtárban. (Érdemes ezt egybevetni az OSzK mintegy negyedszázaddal későbbi igazgatónöjének roszszálló megjegyzésével, amelyben a Hirlaptár megszüntetésének és szétverésének egyik okát a munkatársak közti túl jó kapcsolattal indokolta meg.)

Sárkány Oszkár közvetlen munkatársai között olyan kiválóságok voltak mint Halász Gábor és Honti János. Szomorú, hogy mindhárman áldozatai lettek a második világháború végén dühöngő fasiszta őrületnek, noha Fitz József sokat tett megmentésük érdekében. Sárkány egyébként, noha már korán eljegyezte magát az irodalomtörténettel (Horváth János szűkebb tanítványai köréhez tartozott), könyvtári éve alatt számos könyvtártudományi szakcikket is írt: ezek közül 1937 és 1941 között kilenc a *Magyar Könyvszemle*-ben jelent meg. Különösen érdekesek azok az írásai, melyekhez vidéki tanári éveivel szolgáltatták az anyagot; ezekben rámutatott a vidéken élők mostoha helyzetére a tudományos kutatások terén. Többször foglalkozott az olvasás helyzetével, a ponyva ártalmával és a hagyomány népszerűsítésének fontosságával.

Berkes Tamás monográfiája közli Sárkány Oszkár nyomtatásban megjelent írásainak bibliográfiáját, a *magyar kulturális hatások Csehországban* c. nevezetes tanulmányának francia rezüméjét és Sulán Béla róla szóló, egykorú ismertetését. Berkes könyve a kötet olvasóját továbbgondolkodásra is készíti Közép-Európáról, szellemi kapcsolataink ala-

kulásáról, könyvtárakról és nem utolsósorban: tudósaink, szellemi kiválóságaink sorsáról a 20. század második harmadában.

KÓKAY GYÖRGY

Postma, Ferenc-van Sluis, Jakob: Auditorium Academiae Franekerensis. Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker 1585–1843. Leeuwarden, 1995, Fryske Akademy. LII, 706 l. (Fryske Akademy nr. 760.)

A nemzetállamok kialakulását megelőzően az európai értelmiség képzését a különböző országokban működő egyetemek sokkal inkább közösen végezték, mint például napjainkban. E jelenség pozitívna és negatívna mondható okai is kiemelhetők. A korai újkorban, de a tudományos életben részben a XVIII–XIX. században is létezett a kommunikáció közös nyelve, a latin. A keresztény Európa peremén élő kis kultúrák képviselői számára ez a közös nyelv tette nagyobb részt lehetővé az akadémitávé válást, vagyis az egyetemi végzettség megszerzését. A viszonylagos mobilitás, amely a XIX. századot megelőző időket jellemezte, lehetővé tette azt is, hogy olyan országokból, ahol egy-egy vallási felekezet nem rendelkezett az oktatás teljességét felölelő infrastruktúrával, a gyülekezetek lelkesek, illetve tanárok iránti igényét részben így is pótolni lehetett, biztosítva ezzel a működés folytonosságát. A jobb egyetemek karainak – főként a jogi és orvosi fakultásoknak – kapui soha sem zárultak be teljesen a nem az egyetem vallását követő peregrinus diákok előtt.

A Franekeri Egyetem alapításától (1585) kezdődően időről időre változó mértékben ugyan, de az egyik legnépszerűbb alma matere volt a különféle országokból érkező protestáns diákoknak. Így volt ez addig, amíg az egyetemet Napóleon 1811-ben meg nem szüntette. Utána 1816-tól 1843-ig az egyetem helyett alapított Athenaeum már nem rendelkezett pro-

móciós joggal, a nem hollandiai hallgatók számára tehát már nem tudott vonzóvá válni.

A franekeri universitas jelentősége Heidelberg, illetve a Pflalzi fejedelemség pusztulása után nőtt meg jelentősen, különösen a Közép-Európa országaiból érkező protestáns diákok körében. Az egyetemeken járt, oklevelet szerzett hallgatók kutatásának alapja kétségtelenül az egyetemi anyakönyv. Franeker esetében szerencsés helyzetben vagyunk, hiszen a diákok (*Album studiosorum Academiae Franekerensis*) és a promoveáltak (*Album promotorum Academiae Franekerensis*) anyakönyve egyaránt rendelkezésre áll, modern kiadásban (kiadta S. J. Fockema – Th. J. Meijer, 1968; illetve Th. J. Meijer, 1972). Ezek mellett azonban számos forráscsoportot számba kell venni, elsősorban az egyetemi élethez szorosan kötődő kisnyomtatványokat, tézisfüzeteket, a fokozat megszerzéséhez szükséges tudományos dolgozatokat, alkalmi kiadványokat, plakátokat. Franec Postma és Jakob van Sluis publikációik tanulsága szerint valamennyi forrástípus kutatásában vannak tapasztalataik, amelyeket most az egyetemi nyomtatványokat számba vevő monumentális kötetben összegezték.

A magyarországi hallgatók számára is a franekerei universitas a XVII. század húszas éveitől kezdődően vált fontossá. 1623 előtt magyarországi diákat csak egyet ismerünk, aki beiratkozott erre az egyetemre. A franekeri egyetemi anyakönyv adatait Hellebrant Árpád, Kathona Géza, és már az említett új kiadás alapján (1968) Szabó T. Ádám, majd Szabó Miklós és Tonk Sándor gyűjtötte össze. Forró Imre már más levéltári adatokat is használt az ott járt diákok személyére, ottani életére vonatkozóan. Hamar elkezdődött ugyanakkor egy-egy franekeri professzor tanai magyarországi recepciójának vizsgálata. Szilády Áron Campegius Vitringa, Czegle Imre Gulielmus Amesius, Postma Ferenc Johannes Maccovius és Jakob van Sluisszal Hermann Alexander Röell hallgatói körét, hatását elemezte. Legújabbban pedig Keserű Bálint írt e szempontból Johannes Coccejusról. A magyar vonatkozású nyomtatványok szerepelnek Szabó Károly és Hel-

lebrant Árpád kötetében (RMK), illetve ennek pótlásaiban (az OSzK RMK illetve RMNY csoportjának munkája). Néhány éve Gömöri György a franekeri magyar és cseh diákok kapcsolatáról értekezett a cseh költők üdvözlő versei alapján, Szabó Béla pedig a franekeri jogi disputációkat tekintette át.

Postma és van Sluis mostani, magyar vonatkozásokban rendkívül gazdag kötete három alapvető részből áll, amelyekben a szerzők részenként meghatározott rendben felsorolják az egyetemen keletkezett, és túlnyomó többségükben ott is kiadott kiadványokat: (1) Orationes, Disputationes sub praeside és Disputationes exercitii gratia, (2) Disputationes pro gradu, (3) Miscellanea. A kötet így kialakított rendszere, az egyes tételek kódolása és a mutatók rendje sejtetni engedi, hogy a nem is távoli jövőben számíthatunk a most közölt forrásanyag számítógépes adatbank formájában való megjelenésére is. A példaadóan rövid bevezetés, és a két betélap természetesen a papír formában megjelent kötet használatát könnyíti meg.

A könyv szerkezete állásfoglalás több, a kutatókat az egyetemi aprónyomtatványok kapcsán foglalkoztató kérdésben is. Az első részben ugyanis („Disputationes sub praeside”) a rendező elv a tanárok működésének időrendje. Tevékenységük kezdő időpontja szerint számot kaptak, és az elnökségük alatt megvédett tézisek kiadásának a leírása e szám, az évszám, és azon belül egy, az abban az évben tartott disputációk sorrendjére utaló újabb szám kombinációja alatt történt. A könyv szerzői biztosan találkoztak már olyan kényelmetlenül használható adattárakkal, ahol minden egyes adat után vissza kell lapozni az annak leírásában használt kódok értelmezését megadó helyre, ezért nagyon szellemesen két betélapot helyeztek el a kötetben. Az egyiket a professzorok tevékenységének időrendes felsorolását találjuk a személyi kódjokkal, a másikon a professzorok nevének alfabetikus rendjében érhetőek el ugyanezek a számok.

A tézisfüzetek szerzőségének kérdése – mint arra utaltunk – e kötetben úgy dőlt el, hogy a disputationes sub praeside szerzőit a

praesesek személyében jelölték meg a kötet összeállítói. Ugyanebbe a műfajba tartozónak tartják az egyes tanárok gyűjteményes kötetiben megjelent disputációkat is, ha a gyűjteményes kötetben is szerepel a hallgató (defendens) neve. Ha ez a név hiányzik, akkor a kiadványt nem szerepeltetik ebben az adattárban. A második nagyobb fejezetben, ahol a disputationes pro gradu (pro licentia, pro gradu doctoratus vagy liberalium artium magister) szerepelnek, a szerző már a disputáló diák. A hasonló nyomtatványokat számba vevő, általunk ismert katalógusok egyike sem választotta ezt a látszólag formai elvet a szerzőség eldöntésében. Meg kell jegyezni azonban, hogy ez az elv csak látszólag formai, hiszen az egyetemi gyakorlatból származik, és csak nagyon kevés példát tudnánk felhozni annak bizonyítására, hogy egy disputatio sub praeside eljárás esetében a tényleges szerző a defendens (és nem a praeses) lett volna. Erről a mostani bibliográfia összeállítónak bőven volt alkalma meggyőződni, hiszen eddigi munkásságukban foglalkoztak egy-egy professzor teljes életművével, hallgatói körével. Ferenc Postma a Schotanus dinasztia több tagjával, Sibrandus Lubbertusszal, Johannes Maccoviuszal, és Jakob van Sluisszal közösen Hermann Alexander Röell magyarországi diákjaival. Ugyanakkor Postma külön egyes egyetemi nyomdászok tevékenységét is elemezte (Abbe Wybes), illetve az egyetemhez kötődően egy-egy kiadványkört külön is bemutatott (pl. héber nyelvtanok).

A „Disputationes pro gradu” fejezet a diszertációk szerzőinek betűrendjében halad, a hivatkozási száma pedig a G betűből, az évszámából, és még egy számból áll. Ez utóbbi azt jelöli, hogy az illető évben a franekeri egyetemen hányadik védésről van szó.

A „Miscellanea” valóban minden egyéb, az egyetemi élettel kapcsolatos nyomtatványt felsorolt. Az egyetem nyomtatott törvényei (leges academiae), könyvtárkatalógusok, órarendek (ordines lectionum), epicediumok, elhunyt professzorokra való emlékezések és más ünnepi alkalmak meghívói stb. Az egyes tételek leírá-

sának kódja megegyezik a pro gradu disputatiókéval, csak a betűjel M.

Az egyes nyomtatványok leírása bibliográfiailag teljesnek mondható. A művelődéstörténeti forrásanyagának szánt könyvkatalógusok – és ez a kiadvány kétségtelenül ebbe a kategóriába tartozik –, a nemzetközi könyvtári szabványok és régikönyv leírási szabályok mellett a kiadásra vonatkozó egyéb információkat is közölnek. Postma és van Sluis mostani kötete is túllép a bibliográfiai teljességen ebben az irányban, és mindenütt közlik, ha a kiadványban a praesest, vagy a defendenst köszöntő vers szerepel, illetve e versek (carmina gratulatoria) szerzőit is megnevezik. Mértéktartó bölcsességgel és pragmatikus szemlélettel azonban nem mennek tovább ezen az úton és az ajánlásokban (epistola dedicatoria, Widmungen) szereplő neveket elhagyják a leírásból. Valóban a sok országból érkezett diákok patrónusainak azonosítása a bizonytalan jövőbe toltta volna el ennek a hallatlanul értékes kötetnek a megjelenését, illetve elvette volna a majdani adatbázis egyik alapvető újdonságtartalmát.

Külön említésre méltó a kötetben található mutatók rendje. Az első mutató egy az album studiosorum legutóbbi kiadása (1968) és a mostani kötet sorszámai közötti konkordancia. A második egy személynevek mutatója, amelyben a tanárok, a hallgatók és a carmina szerzőinek nevei, továbbá a címleírásokban előforduló egyéb személyek szerepelnek. Nem szerepelnek ugyanakkor bibliai nevek, illetve az antik auktorok. Ez utóbbi hiány összefügg azzal, hogy ugyancsak nem készült tárgymutató, illetve a bibliai helyek mutatója, azoké, amelyeket a teológiai disputációkban elemeztek. A bevezetőben a szerzőpáros ezt a hiányt azzal indokolja, hogy a bibliográfia anyaga mind a négy kar anyagát tartalmazza, tehát nagyon vegyes, illetve azzal, hogy ezek a mutatók a kötet kereteit szétfeszítették volna. Megjegyezzük azonban, hogy ezeknek a mutatóknak a hiánya egy nyilvános adatbázis felépítésével könnyen megszüntethető. A mutatók sorát egy, az üdvözlő versekre vonatkozó nyelvi mutató zárja.

A szerzők az előszóban kifejtik véleményüket, hogy egy bibliográfia sem lehet teljes. Ugyan első kiegészítő adatközlés már meg is jelent (Postma, Ferenc: *Frustula Academica Franekerana. Eine erste Ergänzung zum Auditorium Academiae Franekerensis.* = Magyar Könyvszemle 1998. 1. sz. 13–25.), a szerzőpáros láthatóan a reálisan tervezhető teljességre törekedett. Elég csak megnézni a nyomtatványok lelőhelyeinek a jegyzékét, azt, hogy közel kettőszáz könyvtár anyagát tekintették át Romániától az Egyesült Államokig. Biztosan elő fognak kerülni még újabb franekeri kiadványok, annyi azonban valószínűleg nem, hogy a mostani kötet által megrajzolt képet jelentősen módosítaná.

MONOK ISTVÁN

**Colportage et lecture populaire. Impri-
més de large circulation en Europe. XVIe–
XIXe siècles. Actes du colloque des 21–24
avril 1991 Wolfenbüttel.** Sous la direction de
Roger CHARTIER et Hans-Jürgen LÜSEBRINK.
Paris, 1996, Institut Mémoires de l'édition con-
temporaine / Maison des Sciences de l'Homme.
469 l. (Collection «In Octavo».)

A könyvtörténeti kutatások nemzetközileg is fontos híreinek gyors közreadására három hírlevél is alakult. A legrégebb, a Francia Nemzeti Kutatási Alap (CNRS), és a Francia Nemzeti Könyvtár (BN) által fenntartott *Nouvelles du Livre Ancien*, amely elsősorban a kéziratosság és a nem gépi technikával előállított könyvekkel kapcsolatos információkra koncentrál. 1992-ben két újabb lap alapult, a wolfenbütteli *Libellus Guelferbytanus*, amely úgy tűnik 3 szám után meg is szűnt, és ez utóbbit néhány hónappal megelőzően az évi két számmal jelentkező *In Octavo*. Az *In Octavo* mögött egy alapítvány (Fondation Maison des Sciences de l'Homme) és két tudományos intézet áll: Institut Mémoires de l'Édition Contemporaine (Paris) és a Max-Planck-Institut für Geschichte (Göttingen). Mint az az elnevezésekből is

látszik az *In Octavo* nem korlátozza híriányagát a régi könyvre, a könyv- és kiadástörténet teljes időbeli és tematikai vertikumát átfogja.

Hans Erich Bödeker, Roger Chartier, Olivier Corpet, Otto Lankhorst, David McKittrick és Ian Willison szerkesztésében 1995-ben egy könyvsorozatot indítottak útjára (Collection «In Octavo»), amelyben napjainkig 5 kötet jelent meg: *Histoire du livre* (1995), *Histoire de la lecture* (1995), *Livre et lecture en Russie* (1996), a most ismertetendő *Colportage et lecture populaire* (1996) és legújabban *Le commerce de la librairie en France au XIXe siècle. 1798–1917* (1997).

Az 1991-ben rendezett konferencia anyagának megjelenését megelőzte Laurence Fontaine monográfiája az *Évolution de l'Humanité* sorozatban (*Histoire du colportage en Europe, XVe–XIXe siècle.* Paris, 1993, Albin Michel). A kérdésre, hogy miért terelődött a szakemberek figyelme láthatóan fokozottan éppen ennek az intézménynek (kolportázs) a történetére, jó választ kapunk a most ismertetendő kötetből. Az európai hálózó könyvkereskedelem történetét esettanulmányokon keresztül ismerhetjük meg. E tanulmányokat három nagyobb témakörbe soroltan találhatjuk meg a kötetben: a kiadványok használati és befogadási módozatai (Usages et réceptions); a kolportázsirodalom műfajai, azok kialakulása (Genres: structures et évolutions); a nemzeti kulturális sajátosságok és a nemzetközi forgalom módozatai (Aires culturelles nationales et modes de circulation transnationaux).

Laurence Fontaine a XVIII. századi kolportőrökről szóló előadásában szakít azzal a szakirodalomban hagyományosnak mondható képpel, amely alapvetően városi nézőpontból elemezte a számos országban alaputatások által feltárt forrásanyagot. Tagadja azt is, hogy ma-guk a hálózó személyek csupán egy a társadalomban marginalizálódott rétegből kerültek volna ki. Ellenkezőleg, a kolportázs nemzetközi szerveztségére mutat rá, olyan példákön keresztül, ahol a dél-európai országokban működő hálózat mögött éppen párizsi, nagyobb kiadók álltak. Ugyanakkor kiemeli a kolportázs